

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 378.07

Касич А.О.*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту**Київського національного університету технологій та дизайну*

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

У статті досліджено наслідки зовнішньої агресії, яка привела до втрати території, людських та матеріально-технічних ресурсів, господарюючих суб'єктів тощо. Втрати системи освіти мають негативний вплив не лише на поточну господарську діяльність, а й на розвиток економіки у майбутньому. Проведено дослідження рівня соціально-економічних втрат системи освіти Донецької та Луганської областей.

Ключові слова: система освіти, соціально-економічні втрати, розвиток, заходи.

Касич А.А. ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОТЕРЬ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕЙ АГРЕССИИ

В статье исследованы последствия внешней агрессии, которая привела к потере территории, человеческих и материально-технических ресурсов, хозяйствующих субъектов. Потери системы образования оказывают негативное влияние не только на текущую хозяйственную деятельность, но и на развитие экономики в будущем. Проведено исследование уровня социально-экономических потерь системы образования Донецкой и Луганской областей.

Ключевые слова: система образования, социально-экономические потери, развитие, мероприятия.

Kasych A.O. ASSESSMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC LOSSES OF EDUCATION FROM UKRAINE UNDER EXTERNAL AGGRESSION

The article describes the effects of external aggression that led to the loss of territory, human and material resources, business entities and others. The education loss negatively impact not only on current economic activity, but also on the economic development in the future. Was carried the investigation of the socio-economic costs of education Donetsk and Luhansk regions.

Keywords: education system, social and economic costs, development activities.

Постановка проблеми. Вплив зовнішньої агресії та втрата частини території Донецької та Луганської областей проявляється у всіх сферах функціонування національної економіки, як у реальних поточних збитках, так і пролонгованому впливі, через необхідність відновлення інфраструктури, обмеження розвитку освітнього сектора тощо. Людські втрати є невідновними. Вказані області, безпосередньо м. Донецьк та м. Луганськ, володіли потужним виробничим комплексом, джерелом розвитку якого була розгалужена система навчальних закладів, перш за все, вищих. У зв'язку з окупацією території багато ВНЗ були змушені переїхати до інших міст. Загалом за межі окупованих територій переїхали 18 ВНЗ, а це три з половиною тисячі науково-педагогічних працівників та майже сорок тисяч студентів [13]. Повна втрата матеріально-технічної бази, часткова втрата науково-педагогічного складу та студентів поставили на межу виживання переміщені ВНЗ та суттєво знизили освітній та науковий потенціал цих територій. Тобто проблема соціально-економічних втрат регіону та системи освіти країни в цілому є серйозним випробуванням для самих ВНЗ та органів місцевої та державної влади.

Актуальність дослідження. Вирішення перерахованих вище та інших проблем є принципово «новими» для України, потребують системного дослідження задля мінімізації негативних наслідків для подальшого розвитку освітніх закладів. Саме тому питання оцінки соціально-економічних втрат

ВНЗ як складної категорії має важливе значення в контексті визначення їх економічної безпеки та збереження системоутворюючих функцій для розвитку відповідних територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль системи освіти у розвитку національної економіки досліджено у роботах багатьох авторів. Так, теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні досліджено в статті В.П. Андрущенка [1], чинники підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів розкрито в роботі І.М. Грищенка [4], питання якості освіти як ключового чинника економічного розвитку країни досліджено в роботі Ю.В. Гончарова [5], складові економічної безпеки ВНЗ представлено в працях М.П. Денисенка [6], К.В. Карпової [8], інших [10; 11; 12]. Важливою є роль освіти у розвитку національних інноваційних систем, на чому наголошено в роботі [9]. Однак більшість цих праць стосувались проблем розвитку ВНЗ в стабільних умовах. Проблеми втрати території, виникнення різнопланових проблем розвитку цілих регіонів та секторів, перш за все, збереження функціональності системи освіти, потребують аналітичного осмислення та застосування дієвого інструментарію управління.

Комплексний аналіз проблем економічного та соціального розвитку Донбасу, наслідків воєнного конфлікту представлено в роботі [2]. У роботі [3, с. 62] автори роблять застереження, що втрати людського потенціалу можуть бути для цих регіонів

невідновлюваними, оскільки значна частина внутрішніх переселенців адаптується в регіонах переселення і не повернується назад. Однак питання соціально-економічних втрат, безпосередньо системи освіти, залишаються невивченими в аналітичному плані та невирішеними у реальному житті.

Мета статті – дослідити соціально-економічні втрати системи освіти України в умовах зовнішньої агресії та обґрунтувати дієві інструменти щодо мінімізації наслідків негативного впливу.

Методологія дослідження. Теоретичною основою дослідження проблем розвитку системи освіти є наукові погляди зарубіжних та вітчизняних учених у галузі теорії економічного зростання національної економіки та теорії інновацій. Методика дослідження ґрунтується на системному та комплексному підходах до дослідження ролі системи освіти у розвитку національної економіки. Для досягнення поставленої мети використані: загальнонаукові методи, які дозволяють врахувати існуючі причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю ВНЗ та розвитком регіонів, країни в цілому; спеціальні методи, які дозволили провести необхідні аналітичні розрахунки. Системний підхід дав можливість встановити наслідки зовнішньої агресії з позицій соціально-економічного втрати системи освіти. На основі синтезу та узагальнення зроблено висновки щодо необхідності реалізації комплексу заходів для мінімізації негативних наслідків зовнішньої агресії на розвиток освітніх закладів.

Основні результати дослідження. Система освіти формує найважливіший фактор економічного розвитку – інтелектуальні ресурси, що володіють необхідними технологічними знаннями та вмінням, спроможністю їх постійно нарощувати. Розвиток освіти має не лише цивілізаційне значення, він являє собою інвестиції в майбутнє та повинен трансформуватись у розвиток національного господарства, який би підтверджувався позитивними макроекономічними показниками.

Загальна тенденція формується досить чітко: чим більшою є частка освіченого населення (в тому числі з вищою освітою), тим вищим є рівень економічного розвитку країни, регіону. Така ситуація відслідковується на прикладі більшості країн світу. Відповідно втрати в економіці та системі освіти призводять до виникнення вторинних негативних ефектів.

Саме тому їх слід оцінити та мінімізувати за рахунок нестандартних механізмів та програм.

Дослідження величини соціально-економічних втрат системи освіти в Україні доцільно провести за таким алгоритмом: проаналізувати динаміку валового регіонального продукту; визначити динаміку кількості ВНЗ, студентів, аспірантів та докторантів; окреслити коло найбільш критичних аспектів діяльності переміщених ВНЗ.

Основою розвитку ділової активності у регіоні є валовий регіональний продукт, відповідно, його динаміка свідчить про розширення чи зменшення масштабів діяльності на певних територіях. Військова агресія призвела до скорочення величини ВВП України в цілому, однак найбільше падіння валового регіонального продукту мало місце в межах Донецької та Луганської областей (рис. 1).

Оскільки величина валового регіонального продукту визначає, в тому числі, перспективи подальшого розвитку територій, то представлені дані свідчать про те, що за 2014-2015 роки втрачено лівову частку економічного ресурсу Донецької та Луганської областей, а це означитиме серйозні проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку у найближчі роки. Так, за даними [2, с. 45] загальні втрати системи освіти у Донецькій та Луганській областях складає 4,9 млрд. дол.

Зменшення фізичного обсягу валового регіонального продукту в узагальненому вигляді відображає загальні втрати відповідних територій, однак саме поняття соціально-економічних втрат є значно складнішим.

Соціально-економічні втрати території, на нашу думку, слід розглядати з позицій: матеріальних втрат (відбулися захоплення та зниження тисяч будівель та споруд); людських втрат (тисячі людей загинули, а сотні тисяч стали вимушеними переселенцями, що негативно вплинуло на їх професійну діяльність та продуктивність); фінансових втрат (доходоутворюючі елементи економіки у багатьох випадках перестали формувати фінансові потоки).

Всі перераховані втрати в повній мірі відносяться до регіону в цілому та безпосередньо до системи освіти.

Система вищої освіти у Донецькій та Луганській області станом на 2013 рік до початку воєнної агресії, була представлена 28 ВНЗ III та IV рівнів акредитації, у яких навчалось близько 170 тис. студен-

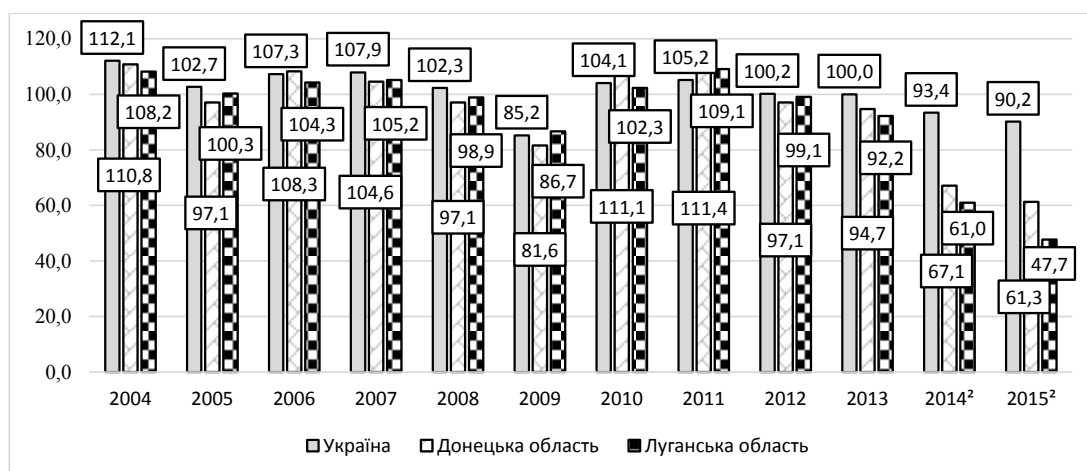

Рис. 2. Комплексний підхід до розуміння втрат ВНЗ

Джерело: розробка автора

тів. Підприємства регіону у 2014 році поповнилися 55,5 тис. випускниками.

Враховуючи ситуацію та виходячи з необхідності збереження сформованого наукового та інтелектуального потенціалу системи освіти регіонів Міністерством освіти та науки було прийнято рішення про переміщення ВНЗ. Переміщення ВНЗ було об'єктивно-необхідною мірою, яка мала на меті забезпечити збереження ВНЗ як інститутів, що зросли як конкурентоспроможні освітні заклади та мали визнання не лише в Україні, а й за кордоном. Втрати були катастрофічними: ВНЗ втратили матеріально-технічну базу, більшу частину науково-педагогічних кадрів, інтелектуальну власність (підручники та методичні розробки, програмні продукти), сформований імідж. За даними МОН України, у ВНЗ, евакуйованих до інших міст, навчається близько 40 тис студентів (39502 на 01.07.2015) і працює 2844 науково-педагогічних працівників. Основні показники, які відображають розвиток освітньої галузі Донецької та Луганської областей представлено в таблиці 1.

Таким чином, соціально-економічні втрати системи вищої освіти України від зовнішньої агресії проявились:

– **по-перше**, у втраті безпосередньо матеріально-технічної бази ВНЗ, а саме навчальних корпусів, гуртожитків, басейнів та стадіонів, які забезпечували освітню діяльність та складали соціальну інфраструктуру. Ці втрати складно оцінити у вартісному вимірі, а тим більше відновити. Інфраструктурні комплекси ВНЗ формувались протягом десятків років, а на нових територіях окремі матеріально-технічні проблеми є особливо критичними. Так, відсутність гуртожитків не дозволяє ВНЗ забрати з окупованих територій студентів.

– **по-друге**, у фрагментарному збереженні наукового-потенціалу ВНЗ – лише частина викладачів, аспірантів та докторантів, студентів переїхали разом з вищими навчальними закладами, однак кількісні показники діяльності можуть відновлюватись ще дуже довго. Загальний рівень відповідності показників довоєнним значенням складає: за показником переміщених ВНЗ – 46 %; за чисельністю студентів – 24,5 %; за кількістю аспірантів – 22,0 %; за кількістю докторантів – 31,3 %.

Певні втрати неможливо навіть кількісно оцінити. Так, порушеними виявились зв'язки між системою

освіти та реальним сектором виробництва, які забезпечували взаємну підтримку розвитку регіону. Зниження продуктивності праці науково-педагогічних працівників у зв'язку зі стресовими ситуаціями та життєвими негараздами суттєво вплинули на результативність науки переміщених ВНЗ. Крім того, слід наголосити, що соціально-економічні втрати слід розглядати через призму поточного періоду – кількісної оцінки у даний момент часу та в контексті прогнозних наслідків.

Для розуміння масштабів втрат слід використати поняття ресурсний потенціал ВНЗ та існуючі підходи до його тлумачення [7], оскільки саме це забезпечить комплексне бачення складу ресурсів та дозволить визначити масштаби їх втрати окремими ВНЗ (рис. 2).

Ресурси ВНЗ доцільно розглядати у розрізі: *первинних* – тих, що формують основу для здійснення основної (освітньої) діяльності та *вторинних* – тих, які за природою відносяться до ресурсної бази, однак втілюють собою рівень забезпечення первинними ресурсами та відображають результати здійснення освітньої діяльності.

Таким чином, **соціально-економічні втрати ВНЗ** – сукупність втрачених матеріальних, нематеріальних, людських та інтелектуальних активів, які можуть бути кількісно оцінені, та якісних характеристик діяльності ВНЗ (імідж, досвід науково-педагогічного персоналу, система науково-технічних зв'язків), що проявляються в згаяних поточних та перспективних можливостях стійкого розвитку.

Переміщені ВНЗ отримують певну матеріально-технічну базу в нових містах, однак вона не повній мірі відповідає вимогам підготовки фахівців за певними спеціальностями. Тобто для того, щоб у повній мірі відповідати не лише своєму статусу, а й сучасним вимогам, державі слід понести ще додаткові витрати.

ВНЗ завжди виконують функцію не лише освітнього та наукового, а й культурного центру розвитку певних територій. Відповідно, переміщення ВНЗ, означає переселення і викладачів, і студентів та зумовлює економічні й соціокультурні втрати. Переміщені студенти, здобуваючи освіту в інших регіонах можуть і не повернутись на територію Донецької та Луганської області із самих різних обставин. Відповідно решта території областей без своїх провідних освітніх закладів прогнозовано будуть розвиватись фрагментарно та несистемно.

Таблиця 1

Показники розвитку системи вищої освіти Донецької та Луганської областей

Показники	2012/ 2013 н.р.	2013/ 2014 н.р.	2014/ 2015 н.р.	2015/ 2016 н.р.	2016/ 2017 н.р.	Рівень відповідності показників довоєнним значенням, %
Донецька область						
Кількість ВНЗ III та IV рівнів акредитації	23	20	1	6	9	45
Кількість студентів, тис. осіб	110,9	100,2	-	18,5	25,0	25
Прийнято до ВНЗ, тис. осіб	22,8	21,7	-	3,6	5,4	24,9
Випуск фахівців, тис. осіб	34,2	29,6	-	7,2	5,7	19,3
Кількість аспірантів, осіб	1748	1610	69	339	274	17,1
Кількість докторантів, осіб	74	82	3	24	18	21,9
Луганська область						
Кількість ВНЗ III та IV рівнів акредитації	8	8	2	4	4	50
Кількість студентів, тис. осіб	71,9	66,3	-	17,2	15,7	23,7
Прийнято до ВНЗ, тис. осіб	15,3	14,2	-	2,8	3,1	21,8
Випуск фахівців, тис. осіб	24,2	25,9	-	5,5	4,5	17,4
Кількість аспірантів, осіб	1082	952	532	381	290	30,5
Кількість докторантів, осіб	76	68	45	32	29	42,6

Джерело: [15, 16]

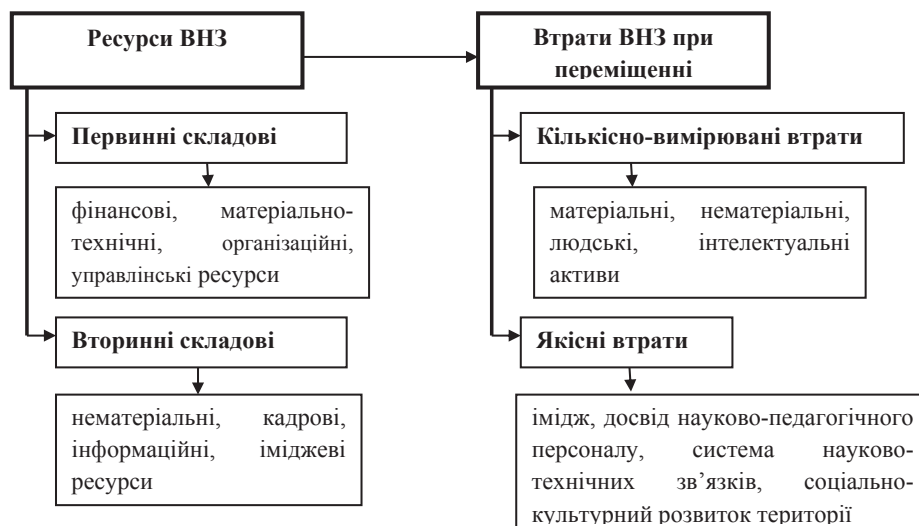

Рис. 1. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року, відсотків)

Джерело: [14-16]

Висновки. Деструктивні процеси в системі освіти, які стали наслідком втрати частини території України, мають реальне кількісне вираження в поточний момент часу та більш серйозні перспективні втрати у розвитку не лише відповідних територій, а й країни в цілому. Причиною прогнозованих соціально-економічних втрат є та роль, яку виконують освітні заклади у розвитку суспільства та країни.

Для мінімізації перспективних соціально-економічних втрат економіки України внаслідок втрати значної частки потенціалу багатьох ВНЗ Донецької та Луганської області необхідно:

- на загальнодержавному рівні – збільшити фінансову допомогу переміщеним ВНЗ та створити грантову підтримку науковцям, які здатні створити в нових умовах центри науково-технічного розвитку;
- на регіональному рівні – створити організаційно-економічні та інфраструктурні умови для залучення переміщених ВНЗ до системи управління розвитком відповідних територій, сприяння їх перетворенню у бізнес-інкубатори та технопаркові структури.
- на рівні ВНЗ – розробити стратегію збереження та розвитку ресурсного потенціалу на основі пріоритетного кадрового та інформаційного забезпечення освітнього процесу в даний час.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В. П. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть (за матеріалами доповіді, виголошеної на засіданні загальних зборів АПН України 23 листопада 2000 р.) // Вища освіта України. – 2001. – №2. – С. 5 – 13.
2. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики / Наукова доповідь. Національна Академія Наук України. За загального керівництва Лібанової Е.М. – 2015. – 167 с.
3. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 448 с.
4. Грищенко І. М. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України / І.М. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №3(177). – С. 134-141.
5. Гончаров Ю.В. Якість освіти як ключовий чинник економічного розвитку країни / Гончаров Ю.В., Касич А.О. // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія «Економічні науки». Спецвипуск. – 2016. – С.37-44.
6. Денисенко М. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів з урахуванням тенденцій ринку праці / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Ринок праці та зайнятість населення. Виробничо-практичний науковий журнал. – 2016. – №2 (47). – С. 17-22.
7. Загорій А.М. Управління системою ресурсів вищого навчального закладу / А.М. Загорій // Економічний вісник НГУ. – 2012. – № 3. – С. 167-171.
8. Карпова К. В. Функціональні складові економічної безпеки вищого навчального закладу: критерії та індикатори / К.В. Карпова // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 109-113.
9. Касич А. О. Досвід формування національних інноваційних систем в країнах, що розвиваються / А.О. Касич // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5 (143). – С. 46-49.
10. Касич А.О. Сутність та характеристики поняття «економічна безпека вищих навчальних закладів» / А.О. Касич // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2017. – №2(109). – С.22-28.
11. Коврегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів / Коврегін В.В. // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 4 (51). – С. 20-27.
12. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання / Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2013. – № 25 (II). – С. 193-198.
13. Переміщені ВНЗ: три роки на новому місці [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/stati/9793-peremischennni-vnz-try-roky-na-novomu-misti>.
14. Валовий внутрішній продукт Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
15. Демографічна та соціальна статистика / Освіта / Головне управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lg.ukrstat.gov.ua/sinf/osvita/osvita.php.htm>
16. Демографічна та соціальна статистика / Освіта / Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/osvita.php>